

Neo-Bojan. Concinnatum, Opella M. Emerici Fridvaldski, ibid. Rect. Lesnae imprimebat Michael Buk. 1684, nyolcadrét.

- Praeludium logicum assertionibus ad exercitandos tyrones propositis institutum, quod perillustri ac magn. dn. dn. Boguslao de Bojanowa Bojanowsky ... Musae exiles ferunt anno 1687 die 22. September. Lesnae imprim. Mich. Buk., név nélkül.
- Tirocinium rhetoricum, facilem et perspicuam methodum ad analysin et genesin orationum ostendens, quod in usum tironum rhetoricae, fidei suae creditorum Adornatvit M. Emericus Fridvald, R. Scholae Bojan. Lesnae Imprimebat Mich. Buk. Anno. 1690., nyolcadrét

Az 1680-as évek végén nevét Friedwaldra németesíti. 1690. febr. 5-én egy személyiség halálára latin emlékverset ír. Úgy látszik, a kis település nem elégti ki nagy ambícióit, ezért amikor Lesznóban 1695-ben megürül a rektori állás a híres Comenius alapította iskolában, elvállalja, jóval kevesebb fizetésért.

Itt a tantestület rektorból, konrektorból, kántorból és orgonistából állt, akik a négy osztályt tanították. A rektor fizetése 1699-ben 80 rajnai tallér, szolgálati lakása is van. Az északi háborúban 1707-ben az oroszok felégetik a várost, F. Imre a tantestületben másodmagával marad az orgonistával, sőt családja Fraustadtba menekül, ahol fizetés híján fél évig felesége vagyonkájából élnek. Novemberben visszatér, új iskola építésébe fognak, 1709-ben fejezik be. 1709–1710-ben Lesznóban pestisjárvány van. F. Imre 1711. március 19-én anyagi szükségében kérvényezi, hogy új ablakot készítsenek a házába, mert az asztalos, akit előre kifizetett, pestisben meghalt. Kéri még, hogy fizetését emeljék 100 rajnai tallérra, amennyit még Bojanowóban kapott, ahol még 100 lengyel gulden mellékese is volt az iskolai prédikációért.¹⁵ Itt is szívesen vállalná a konrektor helyettesítését heti 7-8 órában. Ha nem kapja meg, a sorsa „äusserst krepieren”. 1713-ban a tantestület egy konrektorral három főre növekszik, 1719-ben kántort is kapnak. A rektor 1724-ben erői fogytán kiérdemesül, méltatják tehetőségét, szorgalmát, hűségét. 1731-ben hal meg. Úgy látszik, Lesznóban sem tudta megvalósítani terveit, humanista koncepciója ütközött a modernebb Komenski-pedagógia hagyományával. Rektorsága alatt egy iskoladrámát sem adtak elő, míg előtte és utána igen, viszont ő sem alkotott Lesznóban egyetlen sort sem. Sorsa csak ithonról nézve, Rezik szerint „felicissimus”.¹⁶

ID. FRIVALDSZKY JÁNOS

Egy Böhme-olvasókör az 1630–40-es években. Jacob Böhme első könyve – a *Der Weg zu Christo* – még életének utolsó évében, 1624-ben jelent meg Görlitzben.¹ Halála után barátai és tisztelői gondozták tovább az életművét, de a második s egyben hosszú időre utolsó hazai kiadás 1628-ban láthatott napvilágot, szintén Görlitzben Johann Rhambánál.² A következő években, sőt évtizedekben Hollandia, s mindenekelőtt Amsterdam vált a német és holland nyelvű Böhme-kiadások központjává, illetve nemcsak az övé, hanem más misztikus szerzőké is, akik vallási és/vagy politikai okokból nem jelenhettek meg Németországban, ahol a protestáns ortodoxia megerősödése miatt szigorú cenzúra volt.³

¹⁵ SMEND, Gottfried: *Evangelisches Schulwesen in Lissa*. É. n. (1911?) 9–13, 64.

¹⁶ REZIK 1971, 137.; *Pallas Lexikon* „Lissa” és „Comenius” címszavak.

¹ BUDECKE, Werner: *Die Jakob Böhme-Ausgaben. Ein beschreibendes Verzeichnis*. 1. Teil. Göttingen, 1937. Nr. 14 (A továbbiakban: BUDECKE.)

² Uo., Nr. 15. Ez ismét a *Der Weg zu Christo* volt.

³ Ehhez érdemes végiglapozni a Hollandiában kiadott német nyelvű könyvek korántsem teljes katalógusát a XVII. századra vonatkozóan. L. BRUCKNER, John: *A Bibliographical Catalogue of Seventeenth-Century German Books Published in Holland*. The Hague–Paris, 1971. (A továbbiakban: BRUCKNER.)

A 30-as évektől fokozatosan jelentek meg Böhme művei németül, és ezzel párhuzamosan lefordították és kiadták őket hollandul is, sőt némely munkája hamarabb jött ki hollandul, mint németül. Az újabb kutatási eredmények nagy szerepet tulajdonítanak a holland recepciónak („miért éppen a hollandok fektettek pénzt és időt a gondolatvilágában nehezen megközelíthető Böhme” – teszi fel a kérdést van Ingen⁴), ezen belül is egy holland kereskedőnek, Abraham Willemszoon van Beyerlandtnak, aki a Böhme-kéziratokat fáradhatatlanul gyűjtötte és kiadásra előkészítette. De az egyik legújabb monográfia nemcsak a holland, hanem még az angol recepciót is korábbra teszi a németnél: „Angliában Németországnál hamarabb keltett érdeklődést Jacob Böhme, akinek 1663-ra, 39 évvel a halála után, gyakorlatilag minden művét lefordították angolra.”⁵ Pedig sok a tisztázatlan kérdés. Először is biztos, hogy a hollandiai német nyelvű kiadások létrejöttében jelentős német értelmiségi csoport bábáskodott.⁶ Másodsor: erőfeszítések folytak a németországi megjelentetésre is, amely azonban továbbra is nehézséggel járt.⁷ Harmadszor: nagy mennyiségű Böhme-kézirat volt forgalomban a német Böhme-rajongók között, akik nem sajnálták sem a pénzt, sem a fáradságot a művek lemásolására, majd terjesztésére.

A fenti állítások igazolására azonban nem lehet megelégednünk csupán a Böhme-kiadások történetének a vizsgálatával, hanem a kutatásnak ki kell terjednie más forrásokra is: így hagyatéki leltárakban szereplő könyvjegyzékekre, az aukciókon résztvevő magánkönyvtárak összeírására, s a korabeli levelezésekre. Egy ilyen levelezésgyűjtemény maradt fenn a hallei Franckesche Stiftung levéltárában, amely rávilágít arra a tényre, hogy a holland és az angol recepció mellett a német sem maradt el a XVII. század második harmadában.

Ez az említett levélgűjtemény két kódexben található,⁸ amelyek valószínűleg az evangélikus vallású osztrák nemzetiségű Johann Permeierhez⁹ tartoztak.

⁴ INGEN, Ferdinand van: *Jakob Böhme in Holland*. = Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung. (11.) 1983. 227. („Weshalb fanden sich gerade Niederländer, die Zeit und Geldmittel in die schwer zugängliche Gedankenwelt Böhmes zu investieren bereit waren”).

⁵ GEISSMAR, Christoph: *Das Auge Gottes. Bilder zu Jakob Böhme*. Wiesbaden, 1993. 13. („Früher als in Deutschland stieß Jakob Böhme in England auf lebhaftes Interesse, 1663, 39 Jahre nach seinem Tod, waren praktisch alle seine Schriften auch ins Englische übersetzt.”)

⁶ Például Abraham von Franckenberg, Johann Angelius Werdenhagen, Heinrich Prunius.

⁷ 1642-ben Drezdában jelent meg a *Von Christi Testamenten 2. Büchlein* Heinrich Prunius kiadásában hamis nyomdahellyel, év nélkül. L. BUDECKE Nr. 169. 1652 és 1654 között Thornban jött ki pár Böhme-mű.

⁸ Archiv der Franckeschen Stiftungen Halle an der Saale, jelzet: B17a és B17b. A B17a: kéziratok és nyomtatott művek egyvelege. A kéziratok többsége Permeiertől származik, levelek és röpiratok másolata, ill. saját művei is megjelennek köztük. Permeieren kívül Johann Friedrich Münsterből, Johann Ludwig Gifftheiltől, Tobia Schneubertől és ismeretlen kezeztől találunk kéziratok másolatokat. A nyomtatottak nagyobb része Gifftheil-mű, ill. egy-egy Panthaleon Trappe, Schneuber, Permeier. Nehéz megítélni, ki állíthatta össze a quarto kötetet. A legtöbb adat Permeierre vonatkozik vagy tőle származik, s mivel tudjuk, hogy ő gyűjtötte ezeket a műveket, sokat belőlük éppen ő gondozott s adott ki, így feltehetőleg az ő hagyatékából került így ki a kötet. A B17b csupa kéziratot foglal magába. Túlnyomórészt eredeti levelek, amelyek Permeierhez szólnak, s a szerzők szerint vannak sorrendbe állítva. Permeiertől is találunk ismét másolatokat, saját műveket, ill. pár általa írt levelet. A folio kötet érdekessége, hogy a végére bekötötték néhány késői (XVII. század végi) kéziratot, amelynek Permeierhez ugyan nincs köze, de témájukat tekintve szorosan kapcsolódnak a rajongó-irodalomhoz. Permeier gyűjthette így össze a levelezését, s akihez került a hagyatéka, egészíthette ki tovább hasonló témájú dolgokkal.

⁹ Johann Permeier (1597–1644 után) osztrák származású író, próféta. Jogi és teológiai tanulmányokat folytatott, majd az 1620-es évek végén kivándorolt Ausztriából az evangélikusok üldözése miatt. Ettől kezdve prófétai hivatásának, ill. irodalomszervezői tevékenységének szentelte életét, s maga is teológiai-politikai művek szerzője. L. *Biographische-bibliographische Kirchenlexikon*. IV. 198., 1. ott további irodalmat is.

A forrásgyűjtemény érdekessége abban áll, hogy a XVII. század első felében működő Permeier korának olyan alakjaival tartott kapcsolatot (csak néhány nevet említünk meg a teljesség igénye nélkül: Matthaeus Merian,¹⁰ Laurentius Grammendorf,¹¹ Florian Crusius,¹² Wilhelm Schwartz,¹³ Abraham von Franckenberg,¹⁴ Hans Ludwig Wolzogen,¹⁵ Johann Valentin Andreae¹⁶), akik maguk is heterodox érdeklődésűek voltak, s ha meg is maradtak a protestáns egyházak keretein belül, annak tanításaival szembefordultak, s radikálizálódásuk miatt nem egyszer üldözötté váltak. Az anyag magyar, ill. Magyarországra irányuló vonatkozásait eddig mindenki figyelmen kívül hagyta.

A levelezésben a harmincéves háború eseményei mellett a leggyakrabban az olvasmányaikról számoltak be egymásnak a barátok, akik közül többen maguk is irodalomszervezői munkásságot folytattak, könyveket adtak ki. Sokszor szerepelnek könyvkérések, könyvlisták a levelekben. Így például Jacob Böhme műveiről is többször esik szó, de ez nem véletlen, hiszen Permeier fontos levelezőpartnerei és barátai közé tartozott a sziléziai Abraham von Franckenberg és Wilhelm Schwartz, akik tevékenyen részt vettek Böhme gondolatvilágának a terjesztésében.

Az első levél, amelyben Böhme neve felmerül, hat évvel a halála után, 1630-ból származik. Permeier értesíti egy barátját, hogy Böhme bekötött írásait megkapta, s ugyanakkor figyelmezteti őt a hamis másolatokra, amelyek nem Böhme saját írásai, s rengeteg hibával kerültek forgalomba.¹⁷

¹⁰ A Baselből származó Merian (1593–1650) a de Bry-nyomdászcsaládba házasodott be, és 1623-ban átvette a nyomda vezetését, amely igazán a harmincas években lendült fel, s rövidesen Európa egyik legnevesebb kiadójává vált. Merian kálvinista volt, Frankfurtban egy spiritualista kör tagjaként adott ki „tiltott” könyveket, s többször akadt dolga emiatt a cenzúrabizottsággal. WÜRTHRICH, Lucas Heinrich: *Matthaeus Merian d.Ä. Biographie*. In: *Catalog zu Ausstellungen ... Matthaeus Merian des Aelteren ...* Frankfurt am Main und Basel, 1993. 13–15.

¹¹ Laurentius Grammendorf (?–?, a XVII. század első fele) ügyvéd, író. A berlini udvar alkalmazottja. Sokoldalú kapcsolatokat tartott fent korának vallási kitagadottjaival. Maga is gyanússá vált, s pert indítottak ellene, amelynek történetét védiratban fogalmazta meg. Több teológiai művet publikált névtelenül, amelyben hevesen bírálta korának egyházi viszonyait.

¹² Florian Crusius (?–?, a XVII. század első fele) szociniánus orvos, teológus, író. Olyan híres tudósokkal állt kapcsolatban, mint Johannes Kepler, Christoph Erbsold és Mersenne. 1630 körül telepedett le Danzigban, ahol orvosként praktizált. 1643-ban el kellett menekülnie vallása miatt, ezután nyoma veszett. Két traktátusa maradt fenn orvosi tárgykörben.

¹³ Wilhelm Schwartz (?–1661) Vallási okokból a 20-as évek végén Breslauba menekült, ahol könyvelőként dolgozott. Titokban tiltott könyvek kiadásán munkálkodott. Szoros barátságban állt a sziléziai költőcsoporttal, köztük Abraham von Franckenberggel, Johann Theodor von Tscheschel. Tevékeny szerepe volt a Böhme-életmű gondozásában. Magának egy kalligráfiai könyvecskéje jelent meg.

¹⁴ Abraham von Franckenberg (1593–1652) nemesi származású költő, író. Ludwigsdorfi birtokán visszavonultan élt, s sorra jelentette meg műveit. Jacob Böhme életművének gondozójaként, valamint első biográfusaként tartják számon. L. TELLE, Joachim: *Abraham von Franckenberg*. Briefwechsel. Stuttgart–Bad Cannstatt, 1995., I. ott további irodalmat is.

¹⁵ Hans Ludwig Wolzogen (1600–1661) báró, szociniánus író. Az 1620-es évek végén az egész család kivándorolt Ausztriából vallási okokból. Wolzogen a lengyel udvarnál vállalt diplomáciai állást, így többször járt erdélyi követségben is. A teológia és filozófia tárgyában több műve is megjelent, s a szociniánus nézetek egyik legjelentősebb elméleti képviselőjeként említhető.

¹⁶ Johann Valentin Andreae (1586–1654) jeles protestáns teológuscsaládból származik, s maga is jelentős teológussá vált. Különböző egyházi tisztségeket töltött be Vaihingenben, majd Calwban. Nagy számú teológiai műve kiváltotta korának csodálatát, nem kevésbé az a tény, hogy a híres rózsakeresztes mozgalom egyik vezéralakjának tartották.

¹⁷ B17b f69. Permeier Anton von Hoecknek. Emden 1630. május 31.

A következő levél nagyon érdekes. Egy bizonyos Johannes Saccus számol be Permeiernek arról, hogy egy nyomdát akarnak létesíteni Böhme műveinek, mindenekelőtt a *Iosephus Redivivus*-nak a kiadására. Már sikerült pénzhez jutniuk jó emberektől, s arra kéri Permeiert, hogy szerezne nekik pénzt és támogatást a további munkálatokhoz. Végül azt állítja Saccus, hogy minden előkészületet megtettek, s az egyik traktátust már el is kezdték kinyomtatni.¹⁸ 1632-ig a *Iosephus Redivivus*-nak két kiadását ismerjük, mindegyik Heinrich Veits nyomdájában jelent meg Amsterdamban.¹⁹ Az 1631-esnek a kiadója feltehetőleg Abraham von Franckenberg volt, mert egy appendix is található tőle a mű végén. Azt azonban nem tudni, hogy a Saccus-testvéreknek sikerült-e végül a kiadás, mert nem maradtak fenn példányok, amelyek ezt igazolnák.

Ezek után a levelezés megritkul, s 1637-től indul meg újra, amikor újabb utalásokat találunk Böhme: előbb Wilhelm Schwartz köszöni meg Lazarus Henkel von Donnersmarcknak²⁰ a pénzt, amelyet a neki elküldött *Iosephus Redivivus*-ért kapott.²¹ A *Iosephus Redivivus*-nak ekkorra már létezett egy harmadik kiadása is 1635-ből.²²

Majd Melchior Beringer von Königshofen²³ kéri Permeiert ugyanennek a könyvnek a megküldésére Pozsonyba,²⁴ és barátja valóban eljuttat neki egy csomagot, benne a *Der Weg zu Christo*-val,²⁵ amely addigra szintén a harmadik kiadását érte el.²⁶ Pár nappal később Permeier elmeséli, hogy egy szép Böhme-írást kapott Abraham von Franckenbergtől, s „ezen kétségtelenül az egész pozsonyi minisztérium sok hasznosat elmélkedhetne”.²⁷ Vagyis Beringer minden bizonnyal megosztotta olvasmányait a pozsonyi előljárással, ami szenzációnak minősülhet, hiszen Böhme egyáltalán nem tartozott a bevett szerzők közé a korban.

Berlinből Laurentius Grammdorf ír Permeiernek,²⁸ s elmondja, hogy a következő művei vannak Böhme-nak már nyomtatásban: a *Iosephus Redivivus*, a *De signatura rerum*,²⁹ a *Der Weg zu Christo* s az *Aurora*.³⁰

Permeier aztán megkéri Grammdorfot a *Iosephus Redivivus*, ill. a *Viertzig Fragen von der Seelen Vrstand* megküldésére,³¹ ami feltehetőleg meg is történik, mert egy évvel később Lazarus Henkel arról

¹⁸ B17b f218. Johannes Saccus Permeiernek. Amsterdam 1631. június 8/18.

¹⁹ Az 1630-as kiadás hiányzik Buddeckénél és Brucknernél, csak Dünnhaupt ismeri. L. DÜNNHAUPT, Gerhard: *Personalbibliographien zu den Drucken des Barock I.* Wiesbaden, 1990. Nr. 8.1.; A második 1631-es kiadásra l. BUDDECKE Nr. 166.

²⁰ Lazarus Henkel von Donnersmarck II. (1573–1664) felső-sziléziai mágnás, nagykereskedő, Tarnowitz, Beuthen és Oderberg ura.

²¹ B17a 35a Schwartz Lazarus Henkelnek. Breslau 1638. július 8.

²² BUDDECKE Nr. 167.

²³ Melchior Beringer von Königshofen (?–?, a XVII. század első fele) A bécsi udvarnál töltött be fontos tisztségeket, kegyvesztés miatt azonban Pozsonyba került, ahol az ottani evangélikus élet egyik vezetőjévé vált. Fontos tárgyalásokat folytatott a magyar rendekkel is.

²⁴ B17a 35f Beringer Permeiernek. Pozsony 1638. augusztus 19.

²⁵ B17a 35e Permeier Beringernek. Bécs 1638. augusztus 21.

²⁶ BUDDECKE Nr. 16. 1624 és 1628 után 1635-ben Amsterdamban jelent meg a harmadik kiadása.

²⁷ B17a 35g Permeier Beringernek. Bécs 1638. szeptember 2. „Von dem Fürtrefflichen, Hochgelehrten vnd Geistreichen Mann Herrn Abrahamen von Franckenberg zu Ludwigsdorff in Schlesien, (:sonsten vornehmes geschlechts:) hab Ich heut wider ein schönes Schreiben aus dem Fische Brun des bewusten Schusters Weißheit empfangen, darin vngezweifelt das gesambte Ministerium zu Pressburg viel nutzliches zumeditiren haben wurde”.

²⁸ B17a 36o. Grammdorf Permeiernek. Berlin 1638. szeptember 5/15.

²⁹ BUDDECKE Nr. 145. 1635-ben jelent meg.

³⁰ BUDDECKE Nr. 114. 1634-ben jelent meg.

³¹ B17a 36p. Permeier Grammdorf-nak. Hely nélkül 1638. október 20.

tudósítja Permeiert, hogy még nem tudja visszaadni a *Viertzig Fragent*, mert mindenképp le akarta másoltatni, de a másoló rengeteg hibát vétett, majd a javító végzett nagyon lassú munkát.³²

1641-ben egy katalógust küld Permeier Beringernek Pozsonyba Böhme műveiről, és mellékeli a *Viertzig Fragent*. Figyelmezteti Beringert, hogy egy arra alkalmas másolót találjon, mert ez a könyve valószínűleg nem fog olyan hamar nyomtatásban kijönni németül, mint a többi.³³ S valóban, a *Viertzig Fragen* először 1648-ban jelent meg németül, szintén Amsterdamban.³⁴ Vagyis ebben az esetben kéziratos példányokat olvastak s másoltak tovább. (Létezett ugyan egy latinra fordított, és 1632-ben Johann Angelius Werdenhagen által Amsterdamban kiadott változata,³⁵ amelyről azt írja Franckenberg Werdenhagennek pár évvel később, hogy 40 darabot Rómába juttattak belőle kitűnő emberek kérésére,³⁶ ami szintén megdöbbentő tény már csak a mennyiséget nézve is, nem is beszélve a rendeltetési helyről.)

A két utolsó Böhme-re vonatkozó levélben Wilhelm Schwartz számol be a Franckenberg-től hallott érdekességekről Permeiernek. Franckenberg szerint van Beyerland, a holland üzletember csak nyereségvágyból adja ki Böhmet.³⁷ Később pedig David Guilbertus durva támadásáról tudósít Böhme és van Beyerland ellen.³⁸

A levelekben magáról Böhme filozófiájáról kevés szó esik. Beringer többször írja, hogy ez neki túl nehéz, nem érti, sokszor el kell olvasnia, idő kell hozzá.³⁹ Permeier ezt megértéssel fogadja, de véleménye szerint, ha Böhme elveit egyszer valaki felfogta, akkor ugyanezeket megtalálja a többi művében is. Sőt, van egy ötlete is: az egyszerű emberek számára egy helyes módszerrel le lehetnek rövidíteni s összefoglalni a lényegét a böhmei gondolatoknak.⁴⁰

Bár geográfiai értelemben nagy távolságokról beszélhetünk, maga az olvasókör kicsi volt. Valószínűleg a levelezőtársak azonban nemcsak egymással, hanem szűkebb környezetükkel is kicserélték eszméiket, könyveiket, másolataikat, mint ahogy ez Beringer esetében is látható volt. Amsterdam, Berlin, Breslau, Bécs, Pozsony, Danzig szellemi centrumokként működtek a korban, ahol a tudós emberek, értelmiségiek számára Böhme ismert szerző volt.

Nem mindig egyértelmű a levelekből, hogy nyomtatott könyvről vagy kézzel írott másolatról van-e szó. Többször leírták azonban a levelezőpartnerek, hogy egy megbízható írakkal lemásoltatták az adott művet, s emellett igyekeztek megszerezni a már kinyomtatott példányokat is. (Ebből a szempontból érdekesség, hogy mely Böhme-művekkel rendelkezett bizonyíthatóan Abraham von Franckenberg: a *Iosephus Redivivusszal* 1631-ből, a *Viertzig Fragennel* 1648-ból, s a *Tröst-Schrift, Von vier Complexionnel* 1635-ből.⁴¹)

³² B17b f146. Henkel Permeiernek. Tarnowitz 1640. december 31.

³³ B17a 37c. Permeier Beringernek. Bécs 1641. árpilis 30.

³⁴ BUDECKE Nr. 129.

³⁵ BUDECKE, Werner: *Die Jakob Böhme-Ausgaben. Die Übersetzungen. 2. Teil.* Göttingen, 1957. Nr. 1.

³⁶ A levelet idézi BUDECKE. L. az előző megjegyzést.

³⁷ B17b f196. Schwartz Permeiernek. Breslau 1643. január 21.

³⁸ B17b f197. Schwartz Permeiernek. Breslau 1643. március 4. David Guilbertus 1643-ban heves támadást intézett holland nyelvű könyvében Böhme ellen.

³⁹ B17a 37d Beringer Permeiernek. Pozsony 1641. május 24.

⁴⁰ B17a 37e Permeier Beringernek. Bécs 1641. május 27. „Es ist zwar sein des Schusters Philosophia etwas hoch aber nicht weitleuffig vnd könte mit einem richtigen *methodo* in eine gar kurtze form gebracht werden, dan wer einmal seine *principia* verstehet, der findet in allen Schrifften immer einerley gleich wie der Apostel *Paulus* geschrieben, vnd die Warheit nach ihrer Volkommenheit für sich nicht anderst kan oder vermag:”

⁴¹ BRUCKNER, János: *Abraham von Franckenberg. A bibliographical catalogue with a short list of his library.* Amsterdam, 1988. 94. és 103.

A leginkább keresett Böhme művek a barátok között a következők voltak:

Der Weg zu Christo, a *Iosephus Redivivus*, a *Viertzig Fragen*. A *Trostschrift*, a *Mysterium Magnum* és a *Bedencken Vber Esaiaes Stiefels Büchlein*,⁴² melyek szintén megjelentek nyomtatásban, nem kerülnek említésre.

A holland Böhme-recepció jelentősége tagadhatatlan, hiszen a teljes Böhme-életmű valóban előbb jelent meg nyomtatásban mind hollandul, mind angolul, mint a német.⁴³

Azonban emellett létezett egy karakterében más német recepció is, amelynek határai jóval meszebb nyúltak, túl a német területeken is,⁴⁴ s amely időben nem sokkal Böhme halála után már tetten érhető a levelekben, s amelynek a szociális összetétele is rendkívül érdekes, hiszen többnyire a művelt, tanult laikusokra hatott. Ugyanakkor a Hollandiában piacra került német nyelvű misztikus irodalom nagyságrendje azt jelzi, hogy a németek óriási érdeklődést mutattak az ilyenfajta irodalom iránt, csak a lehetőségeik korlátozottak voltak ezek otthoni kiadására. Ezt a rést vették nagyon jól észre a holland könyves szakemberek, s bizony ki is használták.

VISKOLCZ NOÉMI

Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 18. századi külföldi könyveiben II. (Katolikus szerzetesek és világi papok könyvei.) Közleményemben az 1700–1750 közötti könyvek possessori nyomait tárgyalom. A kézirásos bejegyzéseken kívül számba vettem az ex libriseket is. Kronológiai sorrendet követek; a 18–19. században birtokolt könyveket az alábbi skéma szerint ismertetem:

A possessor neve.

A könyv rövid címlírása, a hatjegyű számok a raktári jelzetek.

A bejegyzés (ex libris) szövege.

A szerzeteseknél a „pro usu”, „ad usum” formulákkal használatba adott könyveket is felsorolom.

I. Szerzetesek könyvei

Kereskényi Ádám jezsuita
(1713–1777)

NÁDASI, Joannes: *Vitae praedestinatorum signum magnum S. Maria Mater Boni Consilii*. Wien, 1744, Heyinger. (752.368)

⁴² BUDDERKE Nr. 140. 1639-ben jelent meg.

⁴³ Az első német összkidadás 1682-ben Amsterdamban jelent meg, majd újra 1715-ben és 1730-ban, szintén Hollandiában.

⁴⁴ Böhme magyarországi recepciója nem tartozik a cikk tárgykörébe, de az eddigi kutatások azt az eredményt hozták, hogy a német területeken eretneknek számító szerzők ritkán jelennek meg a németek által lakott felső- és nyugat-magyarországi városokban, de azért adódnak kivételek. Például a soproni és kassai német nyelvű polgárság olvasmányanyaga igazi kincsesbánya ebből a szempontból. Itt bukkantam az egyetlen „Böhme-gyanús” könyvre is, Erasmus Kinczel javainak az összeírásában 1677-ből: „Egij Német és Deak kenv Místerium magnum” (In: *Kassa város olvasmányai 1562–1731. Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* 15. Szerk. KESERŰ Bálint. Szeged, 1990. 66.), mely a könyvcím ritkasága miatt feltehetőleg meg-egyeznek az 1640-ben Amsterdamban Johann Janssonnál megjelenttel. L. BUDDERKE Nr. 164.